

RÓZSA SÁNDOR

A JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI LEVÉLTÁR 18–19. SZÁZADI KÉZIRATOS TÉRKÉPEINEK ELEMZÉSE KUNHEGYES KÖRNYÉKÉNEK TÁJÁTALAKULÁSA SZEMPONTJÁBÓL

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei levéltár 2011-ben adta ki Charte Antique című digitális kiadványát, mely digitalizálva tartalmazza a levéltár állományában őrzött összes kéziratos térképet. Ezzel óriási technikai segítséget nyújtott a Nagykunság és a Jászság kutatói számára, hiszen a térképek felhasználása jelentősen egyszerűbb lett, térben és időben egyaránt korlátlanra vált. Meg kell továbbá említenünk, hogy a 21. század kutatója – legyen az történész, geográfus vagy ökológus – legtöbb esetben már nem engedheti meg magának, hogy az egyes térképeket csupán szemrevételezéssel elemezze. Napjainkra egyre inkább megkövetelhető a térképek digitális eszközökkel való feldolgozása, melyet az informatikai fejlődés, pontosabban a rendelkezésre álló térinformatikai programok tesznek lehetővé. Az informatikai vívmányok használatának előfeltétele azonban, hogy az egyes térképek digitalizált változatban is elérhetővé váljanak. A történész kutatók dolgát tovább „egyszerűsíti”, hogy bizonyos térképek, mint például a történelmi Magyarország egész területét lefedő I. és II. katonai felmérés napjainkban georeferált változatban online elérhetőek, ráadásul lehetőségünk van az egyes térképészeti pontokat koordináták alapján műholdképekkel összevetni.

A fentiek ellenére a térképek hagyományos, egyszerű, szemrevételező elemzése is sok információt nyújt a kutatók számára. Jelen tanulmányban nyolc kéziratos térkép ilyen jellegű elemzését szeretném bemutatni egy történelmi ökológiai vizsgálat szemszögéből. A kutatás során a 18. század második felében elkezdődő árvízmentesítő munkálatok előzményeit és következményeit fogom megvizsgálni Kunhegyes település példáján keresztül. A vizsgálat során számos gazdasági, társadalmi és tájökológiai szempontot kell figyelembe vennünk. Ezek közül a kéziratos térképek elemzése elsősorban az árvízmentesítések előtti, kiinduló tájállapot rekonstrukcióját, valamint a munkálatok utáni vízrajzi változások megállapítását teszi lehetővé. A térképekből nyert információkat fontos összevetni a területhez kapcsolódó gazdasági jellegű forrásokkal – pl: adóösszeírások, földkönyvek, határleírások –, ami a kutatás további irányát képezi.

A továbbiakban a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban megtalálható kéziratos térképek vizsgálatának eredményeit szeretném közölni Kunhegyes környékének 18. század végi és 19. század eleji vízrajzi változásainak tekintetében. Mielőtt azonban rátérnénk a térképek elemzésére, tisztázzuk a település földrajzi elhelyezkedését és az árvízmentesítések helyi eseménytörténetét.

Kunhegyes az Alföld északi részén, azon belül a Nagykunság északi peremén elhelyezkedő település. Napjainkban közigazgatásilag Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez, egész pontosan annak keleti részéhez tartozik. A település 2013 óta járási székhely, a kunhegyesi járáshoz tartoznak Tiszabő, Tiszagyenda, Tiszaroff, Tiszabura, Abádszalók és Tomajmonostora települések. Természetföldrajzi szempontból a Közép-Tiszavidéken, azon belül a Tiszafüred-Kunhegyesi-sík déli részén található. A Tisza folyótól 12-13 kilométer távolságra helyezkedik el, jelentősebb álló vagy folyóvíze nincsen. A települést kettészelő, egykor vízimalmokat is működtető Kakat-ér ma már csak belvízelvezető csatornaként funkcionál, a közel három évszázados emberi tájtalakítás mementójaként. (ld. kép 1-2.)

A Közép-Tiszavidék vízrajzi és településföldrajzi viszonyait egyaránt a Tisza folyó határozta meg. A tájat a folyó árvizei, pusztító és építő munkája alakította ki.¹ A vízfolyás alakította – és alakítja korlátozottan ugyan, de napjainkban is – a táj felszínét, és a talajok kialakulásában is fontos szerepet játszik.² A Nagykunság a Közép-Tiszavidék legmagasabb térszíne, amely számos lokális jelenséget eredményezett az árvízmentesítések tekintetében. Ennek köszönhető, hogy az egyes árvizek többnyire inkább „átfolytak” a területen. Ezt a jelenséget az 1750-es, Pálffy nádor által elrendelt összeírás egyik tanúvallomása is említi: „Halászó vizünk magunk territórimunkon tavasszal, amikor a Tisza árvize jön, futó hálnak nevezzük és szigonyokkal, tapogatóval fogatnak, de mihelyt az árvíz fordul, (...) az Berettyóra és Körösre el megyen, és itálra való vizet is magunk és marháink számára kénytelenítettünk gáttal és rekesszel tartani.”³ Állóvizek közül a Kunhegyes és Abádszalók között megtalálható Gyolcs-mocsár (lásd. 1. térkép) és a Karcag közeli Karajános-mocsár voltak a jelentősebbek. Az egész területrészt déli-délkeleti irányban lejt, az északról érkező, általában a Tiszából kiinduló vízfolyások a vízrendezéseket megelőzően a Hortobágy-Berettyó felé tartottak.⁴ Még 1783-ban

¹ Károlyi Zsigmond: A Közép-Tiszavidék vízügyi múltja I. (895–1846). Budapest, 1975. 7–11. (továbbiakban: Károlyi, 1975)

² Karcagi Gábor: A Mirhó-gát megépítésének vízrajzi következményei In. „Áldás és átok a víz” Tudományos emlékülés a Mirhó gát megépítésének 200. évfordulójára. szerk. Tóth Albert. Kisújszállás, 1987. 47. (továbbiakban: Karcagi, 1987)

³ A Jászkun kerület településeinek leírása 1750-ben. In. Zounuk 10. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve. szerk. Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok. 2004. 257-259.

⁴ Karcagi, 1987. 47.

is elhangzik a panasz a Nagykunság népétől: „Az árvíz már majd harmad részét elborította az egész határnak”⁵.

Kunhegyes környékének, illetve bizonyos értelemben az egész Nagykunság vízrajzának egyik legmeghatározóbb eleme a Szalók-Taskonyi öblözetben található Mirhó-**fok**⁶ volt (lásd 1. és 2. térkép). A fok szélessége közel 1 km, az általa öntözött mocsár pedig mintegy 50 km²-t tett ki.⁷ A kitörő víz közvetlenül a Gyolcsi-lapos hatalmas nádasába ömlött, és az annak közepén lévő „Gyolcs tisztása” nevű helyen keresztül folyt tovább a Kunhegyestől északnyugatra kezdődő Kakat-ér medrébe.⁸ A Kakat-ér Kunhegyes határán áthaladva Bánhalmánál több ágra szakadt, majd a Mirhó-torok jóvoltából találkozott a Hortobágy-Berettyó vizével. A Mirhó-fok tehát kiöntésével valóságos szigettengert hozott létre a Nagykunságban.⁹

A fentiek tudatában nem csodálkozhatunk azon, hogy a fok elzárásának gondolata viszonylag hamar felmerült a nagykun községekben. A 18. század közepén egyre gyakoribbá váltak a víz miatti panaszok. A Nagykunság népe leginkább a rét és legelő hiányát, a határ posványosodását, valamint a szőlők és szántók gáttal való védelmét nehezményezte.¹⁰

Az első gátat a Mirhó-fokon 1754-ben építették fel, kilenc évvel az önmegváltás, azaz a redemptio után. Ez volt a Tiszántúl első jelentős árvízmentesítő munkálata, melyben Kisújszállás, Karcag, Kenderes és Kunhegyes vett részt, s 1761-ben meg is erősítették a kezdetleges építményt. A gát a Mirhó-fok keresztöltése volt, vagyis a Tiszára mintegy merőleges fokot a folyóval párhuzamosan elzárták. Ezután mintegy tíz évvel sor került a vízrendezésekkel kapcsolatos első érdekellentétek kiéleződésére. Heves vármegye az 1770-es évek elején tapasztalható magas vízszinteket a töltés által elzárt ártér hiányával magyarázta, s végül 1776-ban Litzner János megyei mérnök javaslatára elbontatta a gátat. Ezt követően, elhúzódó vita után, 1780-ban a Nagykun települések engedélyt kaptak a gát

⁵ Szabó Lajos: A kunhegyesi szegények és redemptusok ellentéte a XVIII–XIX. sz. fordulóján. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár. Szolnok, 1966. 24. (továbbiakban: Szabó, 1966)

⁶ **Fok:** A fok a folyót kísérő hátakon keletkezett szakadás, amelyen át a folyó árvize az anyamederből az ártérbe kilépett, majd a környező ereket és laposokat feltöltötte, végül ugyanezen nyíláson át a víz a folyó apadásakor visszaáramlott az anyamederbe, legalábbis részben. Ld. Károlyi, 1975. 16.

⁷ Endes Mihály: A Közép-Tiszától a Nagy Sárrétig. In: „Áldás és átok a víz” Tudományos emlékülés a Mirhó gát megépítésének 200. évfordulójára. szerk. Tóth Albert Kisújszállás, 1987. 78.

⁸ Károlyi, 1975. 18.

⁹ Szabó, 1987. 5.

¹⁰ Szabó, 1987. 11.

újbbli felépítéséhez, s az építkezést ekkor már Heves vármegye is támogatta, sőt segítséget is nyújtott a munkálatokban. A gát végleges állapotában 1787-re épült meg, és a következő nagy árvizek ellen sikeresen védte meg a Nagykunságot a tiszai árvizektől.¹¹ Funkcióját a 19. század közepén kezdődő központosított irányított állami folyószabályozások után veszítette el, a folyó menti töltésrendszer kiépítését követően.

A fentiekből is látszik, hogy a 18. századi munkálatok eseménytörténete napjainkra már kimerítően feldolgozott, sok esetben azonban újabb kérdések merülnek fel, elsősorban az előzményeket és a következményeket tekintve. Egyértelműen látszik, hogy a gátépítésekben érintettek álláspontja korántsem volt egységes. Felmerül a kérdés, minek köszönhető mindez? Véleményem szerint ebben gazdasági, társadalmi, technikai, de bizonyos átvitt értelemben kulturális, tradicionális tényezők is komoly szerepet játszhattak. Érdekes megemlíteni, hogy Kunhegyes településen az 1780-as évek elején gyűlést tartottak a gát újjáépítésének ügyében, ahol nem egyezett a lakosság álláspontja, noha a többség a védmű újjáépítését szorgalmazta. Megegyezni mindössze abban tudtak: „nem ellenkeznek a Mirhónak meg töltésében, csak hogy valamely víz Kanálison bocsáttatnék a Kunhegyesi territoriumra”.¹²

Az árvízmentesítéseket, gát- és csatornaépítéseket számos tényező motiválhatta, és jó néhány lehetett ellentétben is vele. A halászatból, pákászatból és csikászatból élő emberek minden bizonnyal a mocsarak, erek és lápok fennmaradásában voltak érdekeltek, míg az egyre növekvő földéhségű redemptus gazdák inkább a mocsarak lecsapolását és feltörését kívánták. Minden gazdának akadt azonban jószága, amely a legelő szélén található erekből oltotta szomját, és a tavaszi árvíz által öntözött rét fűvét legelte. Az érdekek és ellentétek kuszaságával kell tehát szembenéznie a téma kutatójának. Meglátásaim szerint az első lépés, amely a szálak felgöngyölítéséhez vezet, a körülmények teljes körű, a források által lehetővé tett legaprólékosabb rekonstruálása. A Mirhó-gáttal kapcsolatos álláspontok tisztázására tehát akkor nyílik lehetőség, ha megállapítjuk, pontosan mekkora és milyen irányú változást jelentett az építkezés, illetve milyen volt a kiinduló állapot. Ehhez először a korabeli kéziratos térképek lehetnek nagy segítségünkre. Az előzetes vizsgálatok során nem csupán a térképeket vetettem össze egymással, hanem igyekeztem kiegészíteni az egyes térképeket a téma korábbi kutatói által összegyűjtött eseménytörténeti adatokkal, panaszlevelekkel és más forrásokkal. Mindezen kívül igyekeztem egyfajta forráskritikát is alkalmazni, elsősorban a térképet készítő személyek helyismeretének szempontjából.

¹¹ Károlyi, 1975. 81–85.

¹² Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. V-200 Kisújszállás Város Levéltára. A Mirhó-gát építésének iratai. Kunhegyes helység főbírájának levele Kisújszállás tanácsához.

Az első térkép, amely számunkra fontos, 1777-ből származik, ezen térképet Pest megye első mérnöke, Balla Antal készítette.¹³ (ld. térkép 2.) A „Gyolcs-mocs-
rat” ábrázoló térkép viszonylag jól áttekinthetően mutatja be a Nagykunság egy
részének, illetve Kunhegyes környékének vízrajzi viszonyait. A tavaszi áradás – a
térképen is jól láthatóan – egy 6-8 km széles és 10-12 km hosszú tavat hozott
létre Kunhegyes és Tiszabura között.¹⁴ A térkép elemzése szempontjából fontos
leszögeznünk, hogy egy évvel a Mirhó-gátjának lerombolása után készült. Heves
vármegye nem egészen tisztázott okokból 1776-ban leromboltatta a fokot elzáró
töltést. A levéltár Nagykunságról készült kéziratos térképgyűjteményének egyik
nagy „hibája”, hogy a Mirhó-gát első felépítése előttről nem rendelkezik egyet-
len, a téma szempontjából értékelhető térképpel sem. Az egyetlen 1754 előttről
származó, 1720-ra keltezett térkép (ld. térkép 1.) méretarányából adódóan és bizo-
nyítható tájolási hibák következtében a vízrajzi viszonyok szempontjából nem ér-
tékelhető. A hiba feltehetően a térképész hiányos helyismeretéből adódott.¹⁵ Mivel
azonban a korábban említett 1777-es térkép pont a gát elbontása után készült, ezért
lehetőségünk nyílik a Mirhó-fok szabad kiöntési területének vizsgálatára.

Balla Antal térképén¹⁶ jól látható, hogy Kunhegyes területének mintegy fele,
kétharmada elöntött, illetve vízjárásos hely. Állandó vízállásként – a térképen al-
kalmazott sötétebb kékes-zöldes szín utal erre – csak a település belterületének
nyugati oldala mentén folyó Kakat-ér van jelölve. Árvízmentes térszínként van
ábrázolva a külterület déli és keleti része. Mielőtt azonban konkrét következte-
tések vonnánk le, meg kell említenünk a térképezés esetleges hibáit. Először is
nincs pontos adatunk arra vonatkozóan, hogy a térképész pontosan melyik év-
szakban, illetve melyik hónapban készítette el a felmérést. Kérdés, hogy az év
árvizes vagy árvízmentes periódusában készült-e. Ennek elsősorban idegen, az
adott helyet kevésbé ismerő felmérők esetében van kiemelkedő jelentősége. Azt
biztosan megállapíthatjuk, hogy az adott térképész a kor viszonyainak megfelelő
térképezési tapasztalattal, illetve ismeretekkel rendelkezett, hiszen 1770-től ka-
marai mérnöknek, és mint tudjuk, később Pest megye első mérnökének nevezték
ki, ráadásul munkássága kiemelkedő jelentőséggel bírt az első folyószabályozások
tervezésében.¹⁷

Balla Antal térképével szembeni kritikánkat az idősebb Bedekovich Lőrinc
által 1784-ben a Nagykunság egészéről szerkesztett térkép támaszthatja alá.¹⁸ (ld.

¹³ Charte Antique. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Kéziratos Térképei. Szerk.
Fülöp Tamás. Szolnok, 2011. (digitális kiadvány) (továbbiakban: Charte Antique)

¹⁴ Lásd továbbá: Szabó Lajos 1987. 5.

¹⁵ U166-2 leírás In. Charte Antique.

¹⁶ JNSZL T_30 In. Charte Antique

¹⁷ Charte Antique

¹⁸ JNSZL T_76 In. Charte Antique

térkép 3.) Ezen a térképen az említett „Gyolcs-mocsár” kiterjedése jóval nagyobb, mint Balla 1777-es térképén, ráadásul a Kakat-ér is vastagabb, és mintegy bel-esimul az összefüggő vízfelszínbe. A vízfolyás elkülönülő medre egyáltalán nem figyelhető meg. A település déli és keleti része – amely Balla térképén vízmentes részként jelent meg – itt vízállásokkal szabdalta terület. 1784-ben történeti adatok szerint egyszerre áradt a Hortobágy és a Tisza vize, tehát az átlagosnál nagyobb árvízről beszélhetünk.¹⁹ Mivel a Mirhó-gát újjáépítése még mindig nem történt meg, ezért az elöntött terület legnagyobb kiterjedését feltételezhetjük a térkép készítésének évében. Fontos leszögeznünk, hogy 1777-ben is árvizes évet jegyeztek fel.²⁰ A két térkép tehát bizonyíték arra, hogy az egyes árvizek kiterjedése jelentősen eltérő lehetett. Ennek elsősorban az árvízmentesítések okait tekintve van komoly jelentősége. Feltételezhetjük ugyanis, hogy a 18. század végén feljegyzett, a korábbiaknál nagyobb árvizek „pillanatnyi érdekként” váltották ki a helyileg szervezett vízrendezési munkálatokat. Ezt ebben a formában jelenleg hipotézisként kell kezelnünk.

Egy harmadik térképen²¹, amelyet 1785-ben szintén Bedekovich Lőrinc készített, jóval kisebb kiterjedésű a „Gyolcs-mocsár”, továbbá – az egy évvel korábbi munkájával ellentétben – itt tökéletesen kivehető a Kakat-ér elkülönülő medre. (ld. térkép 4.) Ez az 1785-ös térkép azonban meglehetősen felületes, így hidrológiai és tájtörténeti szempontból nagyon kis forrásértékkel bír. A szakirodalomban és az általam vizsgált forrásokban nem találtam arra utalást, hogy 1785-ben jelentősebb árvíz vonult volna le a Tiszán, a Mirhó-gát végleges megépítése pedig az év végén vette kezdetét. A térképészek feltehetően a víz aktuális kiterjedését vették figyelembe, nem olvasható le egyik térképről sem egyértelműen, hogy hol húzódik az állandóan vízzel borított, az időszakosan vízzel borított és az egész évben vagy állandóan ármentes részek határa.

Ennek megállapítására – kizárólag Kunhegyes területét vizsgálva – az egyes térképeken jelölt térszínek összevetésével vállalkozhatunk. A térképeket keletkezési idejük alapján két fő csoportba kell besorolnunk, melyhez választóvonalként az 1787. évet tekinthetjük, amikor is a Mirhó-gátat újjáépítették, és sikeresen meg is védték az árvíztől.²² Nagyjából ezt tekinthetjük a három évszázadon keresztül zajló Nagykunsági tájtalakulás kezdetének.

Ezek alapján az első csoportba négy, a másodikba szintén négy a levéltárban megtalálható kéziratos térkép sorolható.²³ Az első csoportba tartozó négy térkép

¹⁹ Karcagi, 1987. 42.

²⁰ Karcagi 1987. 42.

²¹ JNSZL T_79

²² Karcagi, 1987. 42.

²³ Felhasznált térképek: **Gyolcs-mocsár. 1777.** ld. JNSZL T_30 , **Nagykunság. 1784.** ld. JNSZL T_76 , **Nagykunság és Kenderes. 1785.** ld. JNSZL T_79 , **Nagykunság. 1786.**

1777-ből, 1784-ből, 1785-ből és 1786-ból származik. Ahogyan azt már korábban is említettem, az 1777-es és az 1784-es nagyobb árvíz évében készült, melyek közül az 1784-es lehetett a nagyobb.²⁴ Ezzel szemben az 1785-ös és 1786-os években nincs tudomásunk nagyobb árvizekről.²⁵ Itt azonban fontos megemlítenünk, hogy a korban az árvizek jelentkezését az évszakok váltakozásához hasonló jelentőségűnek tekintették, ezért egy árvíz feljegyzésére csak akkor került sor, ha az kiemelkedő károkat okozott, illetve szokatlan vízszintmagassággal jelentkezett.²⁶ Ebből kiindulva az utóbbi két térkép készítésének éveit nem árvízmentesnek, csupán átlagos éveknek kell tekintenünk. Azt, hogy ezekben az években valamilyen oknál fogva a szokottnál kisebb területű elöntést kellene feltételeznünk, semmi sem indokolja, bár országos szinten rossz termőévként jegyezték fel az 1785-ös és 1786-os évet, ami aszályosságra utal.²⁷ Az igazsághoz tehát véleményem szerint akkor állunk a legközelebb, ha a négy térképre körülbelül úgy tekintünk, mint a minimális és maximális vízborítottságot bemutató térképekre. Továbbra is szem előtt kell tartanunk azonban a felmérés esetleges pontatlanságából, felületességéből eredő hibákat.

Az 1777-es térkép Kunhegyes területének – ahogy azt korábban említettem – kicsit kevesebb mint a felét jelöli vízzel borított területként, míg az 1784-es már a terület legalább kétharmadát vagy egy kicsivel talán nagyobb részét is elöntött térszínként tünteti fel. Az 1785-ös térkép ezzel szemben a település körzetének körülbelül egyharmadát mutatja vízzel borítottnak. Tulajdonképpen a szűkebb értelemben vett „Gyolcs mocsarat” és a Kakat-eret jelöli meg. Az 1786-os térkép kevésbé részletes a vízrajzi viszonyokat illetően, itt állandó vízállásként jelenik meg a Kakat, míg a település kb. egyharmadát kitevő nyugati részek rétként vannak jelölve. A réteket időszakos vízállású területként érdemes kezelni.

Ami tehát megállapítható, hogy a Mirhó-gát megépítése előtt a terület egyharmada szinte minden évben legalább egy kis időre elöntött, de a legtöbb évben hosszabb ideig vízállásos rész volt. Körülbelül egyharmadot vagy egy kicsit többet tesz ki a fokozottabban árvízveszélyes rész, amely egy-egy közepes vagy nagyobb árvíz alkalmával elöntésre került. A legnagyobb árvíz idején készült térképből pedig egyértelműen kiderül, hogy a ténylegesen ármentes, még rendkívüli árvi-

---

ld. JNSZL T_165 , **Nagykunság. 1795.** ld. JNSZL T_108 , **Nagykunság folyó és úthálózata. 1800 körül.** ld. JNSZL T_109/1 , **Nagykunság. 1817.** Nro. 0905. , **Nagykunság út és vízrajzi térképe. 1830 körül.** ld. JNSZL T_116 In. Charte Antique

²⁴ Karcagi, 1987. 28.

²⁵ Karcagi, 1987. 42.

²⁶ Karcagi, 1987. 24.

²⁷ Honvári János: Magyarország gazdaságtörténete a Honfoglalástól napjainkig. Budapest, 1996. 176.

zektől is mentes terület voltaképpen a község belterületét, és az attól délkeletre eső határrészt jelentette. (térkép 4)

A térképek második csoportjának – a Mirhó-gát megépítése után keletkezetteknek – vizsgálata furcsa módon az előző térképcsoporthoz hasonló eredményeket hozott. A 19. század első felében a klíma a korábbiaknál szárazabbá vált²⁸, ami már önmagában is a vízzel borított és vízjárta területek csökkenését idézhette volna elő. Az 1817-ben a Nagykunságról idősebb Bedekovich Lőrinc által készített térkép azonban ismét vízjárta helyként tüntette fel Kunhegyes határának felét, a korábbiaktól eltérően azonban sokkal radikálisabban meglátszik a település déli határának ármentes volta.

Ennek okát több tényezőben is kereshetjük. Feltételezhetjük, hogy a térképész nem készített elég alapos felmérést, esetleg korábbi térképeit vette alapul. Erre meglehet az esély, hiszen 1817-ben már 66 éves volt, két évvel később, 1819-ben pedig nyugdíjba²⁹ is vonult főmérnöki állásából. Tudomásunk van továbbá arról, hogy 1816-ban nagyobb árvíz vonult le a Berettyón, mely azonban források szerint Kunhegyes határáig nem, csak Bánhalmáig jutott el.³⁰ Ezenkívül azonban – a hitelességet feltételezve – egy hidrológiai megfigyelés igazolásának is tekinthetjük a térképből következő megállapításokat. Az árvízmentesítő munkálatok csak az 1880-as évek után egészültek ki belvízmentesítéssel is. A mesterséges töltések ugyanis nem csak a folyó vizének kiöntését, hanem a területen keletkező csapadék és belvíz lehúzóadását is akadályozták. A mélyebben fekvő területek ennek megfelelően gyakran elvizesedtek.³¹ A Mirhó-gát felépítése tehát nem volt egyenlő a Kunhegyes határában található mocsaras területek felszámolásával, sőt egyes esetekben, mivel a fokon a víz nem tudott a Tiszába jutni, még a korábbinál rosszabbá is válhatott a helyzet. A víz megállt a mélyebben lévő területen, és ott hónapokig vagy akár egész évben „pangott”. A Gyolcs-fenéken, azaz az egykori Gyolcs-mocsár helyén a mai napig küzdenek a mezőgazdasági termelők az évente jelentkező belvízzel.

Az utolsó vizsgált térkép a négy 1787 után keletkezett munkából 1830 körül készült, és ismeretlen készítő munkája. Az 1830-as évben egy viszonylag nagyobb árhullám vonult le a Tiszán, de a Mirhó-gát sikeresen állta a vizet.³² Ebből az időszakból, 1825–1835 között nincs tudomásunk sem nagyobb aszályról, sem na-

²⁸ Rácz Lajos: Magyarország éghajlattörténete az újkor idején. Szeged, 2001. 271.

²⁹ Charte Antique

³⁰ Karcagi, 1987. 29.

³¹ Ducza Lajos: A Nagykunság agroökológiai viszonyainak megváltozása az árvízszabályozás után. In. „Áldás és átok a víz” Tudományos emlékülés a Mirhó-gát megépítésének 200. évfordulójára. szerk. Tóth Albert Kisújszállás, 1987. 61.

³² Karcagi, 1987. 29.

gyobb szárazságról a Nagykunság területén az említett árhullámot leszámítva.³³ Mivel az említett térkép nincs évre pontosan datálva – ha feltételezzük, hogy nem pont 1830-ban készült, bár elöntés akkor sem történt –, akkor egy átlagos év vagy évszak vízrajzi képét kell feltételeznünk benne. Mivel azonban nem ismerjük a térkép pontos szerzőjét, még kritikusabban kell hozzáállnunk a felmérések pontosságához, illetve az ábrázolás hiteleségéhez. Mindezek ellenére elmondhatjuk, hogy a térkép a Kakat-éren kívül semmilyen más álló- vagy folyóvizet nem mutat, leszámítva egy kisebb vízállást a település keleti határrészén. (ld. térkép 7.) Az 1817-es térkép megfigyelése nélkül ezt a térképet elnézve arra a megállapításra juthatnánk, hogy a Mirhó-gát építése egyéb munkák elvégzésével együtt minden kétséget kizáróan sikeres volt, amennyiben beszélhetünk sikerről, hiszen a 19. század eleji nagy aszályok erősen kétségbe vonják ezt. Az aszályok azonban valószínűleg a Mirhó-gát nélkül is jelentkeztek volna, esetleg kártételük lett volna némileg kisebb, amennyiben a tavaszi árvizek meg tudják öntözni a legelőket, növelve azok szénahozamát.

Összességében tehát a két „korszak”, vagyis a térképek két csoportjának vizsgálatából arra kell következtetnünk, hogy a Közép-Tiszavidék egészére a korábbi kutatók által tett megállapítás³⁴ – miszerint a terület egyharmada árvízmentes, kétharmada állandóan vagy időszakosan vízzel borított – Kunhegyesre is igaz. A település határában, nem mértani pontossággal ugyan, de megfigyelhetőek az egyharmados arányok, azaz egyharmad a vízzel borított nádas, lápos terület, egyharmad az időszakosan vízzel borított rét, és egyharmad ármentes területrészt. Le kell azonban szögeznünk, hogy egy-egy szélsőséges év vagy egymás után következő több ilyen év megcáfolhatja ezt a mintát, ami a fennálló gazdálkodási rendszer válságát is előidézhette.

A kutatás további irányát képezi, hogy a vizsgált nyolc térképet térinformatikai programok segítségével, georeferált változatban is megvizsgálom, továbbá összevetem a georeferált változatban elérhető I. és II. katonai felmérés térképszelvényeivel és a rendelkezésre álló műholdképekkel is. Ez várhatóan még pontosabb vizsgálati eredményeket biztosít majd. Ezzel párhuzamosan el kívánom végezni Kunhegyes 18. századi gazdálkodásának és társadalmának minél teljesebb rekonstrukcióját a Jász-Nagykun Szolnok Megyei Levéltár forrásaira és más kutatók korábbi eredményeire alapozva. Ezek után reményeim szerint pontosabb képet kapunk a 18. századi helyi érdekű árvízmentesítéseket motiváló tényezőkről.

³³ Karcagi, 1987. 44.

³⁴ Ld. Bellon Tibor: Nagykunság Budapest, 1979. 66.

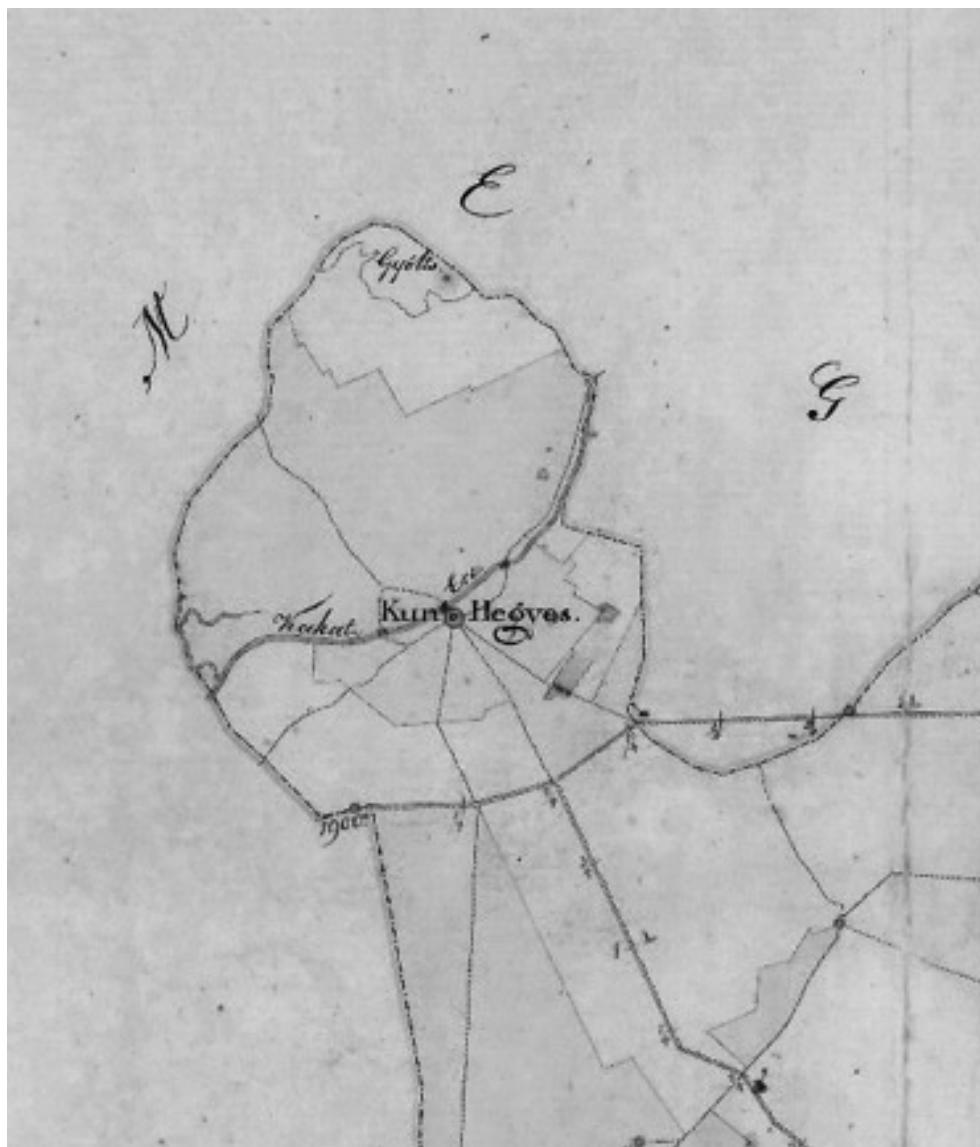
térkép 1.
Nagykunság. 1720. Ismeretlen szerző térképe. (részlet)
(U_166-2, Charte Antique. 2011)

térkép 2.
A Gyolcs Mocsár. 1777. Balla Antal térképe (részlet)
(JNSZL T_30, Charte Antique 2011.)

térkép 7.

Nagykunság, 1830 körül. Ismeretlen szerző térképe. (részlet)
(JNSZL T_116, Charte Antique)

kép 1.
A Kakat-ér maradványa.
(Kunhegyes, 2012. A szerző felvétele)

kép 2.
**A mai Kazinczy Ferenc utca keleti része, az egykori
 Kakat-ér medrének aljáról fényképezve.**
(Kunhegyes, 2012. A szerző felvétele)